

Тема 1. Економічна злочинність як соціально-економічне та правове явище

1. Поняття та сутнісні характеристики економічної злочинності
2. Місце економічної злочинності в системі загальної злочинності
3. Економічна злочинність як загроза економічній безпеці держави
4. Взаємозв'язок економічної злочинності з політичними та соціальними процесами

1. Поняття та сутнісні характеристики економічної злочинності

Економічна злочинність є одним із найбільш небезпечних проявів протиправної поведінки в сучасному суспільстві, оскільки вона безпосередньо пов'язана з функціонуванням економіки, фінансової системи та державних інститутів. Її наслідки не обмежуються окремими матеріальними збитками, а мають системний характер, впливаючи на економічну стабільність, рівень добробуту населення та економічну безпеку держави.

У загальному розумінні економічна злочинність охоплює сукупність злочинів, що вчиняються у сфері економічних відносин і спрямовані на незаконне отримання матеріальної або фінансової вигоди. На відміну від загальнокримінальних злочинів, які зазвичай мають відкритий і насильницький характер, економічні злочини часто здійснюються приховано, з використанням законних на перший погляд фінансово-господарських операцій.

У наукових джерелах економічна злочинність трактується по-різному залежно від підходу до її вивчення. З позицій кримінального права вона розглядається як сукупність злочинів, передбачених кримінальним законодавством, що посягають на власність, фінансову систему, бюджетні та податкові відносини, порядок здійснення підприємницької діяльності. Економічний підхід акцентує увагу на тому, що економічна злочинність є формою протиправної економічної поведінки, яка порушує правила ринкової конкуренції та призводить до неефективного розподілу ресурсів. У межах кримінологічного підходу основна увага приділяється причинам, умовам та наслідкам економічних злочинів.

Узагальнюючи зазначені підходи, економічну злочинність можна визначити як сукупність протиправних діянь у сфері економічної діяльності, що вчиняються з корисливою метою та завдають шкоди державі, суб'єктам господарювання або громадянам.

Однією з ключових сутнісних характеристик економічної злочинності є її тісний зв'язок із легальною економікою. Більшість економічних злочинів здійснюється не поза межами законної діяльності, а саме в її рамках — через підприємства, фінансові установи, договори, бухгалтерські та податкові механізми. Це ускладнює їх виявлення та розслідування, а також сприяє високому рівню латентності, тобто прихованості таких злочинів.

Важливою ознакою економічної злочинності є її корисливий характер. Основною метою правопорушників є отримання економічної вигоди у формі доходу, прибутку, майна або фінансових переваг. При цьому така вигода може досягатися як шляхом прямого заволодіння коштами, так і через ухилення від податків, незаконне використання бюджетних ресурсів або створення нерівних умов конкуренції.

Економічна злочинність, як правило, має інтелектуальний характер. Для вчинення таких злочинів необхідні спеціальні знання у сфері фінансів, бухгалтерського обліку, податкового законодавства, банківської справи чи зовнішньоекономічної діяльності. Саме тому суб'єктами економічних злочинів часто виступають посадові особи, керівники підприємств, фінансові менеджери або інші фахівці, які мають доступ до економічної інформації та ресурсів.

Ще однією характерною рисою є організований характер економічної злочинності. Багато економічних злочинів вчиняються не окремими особами, а в межах стійких схем або організованих груп, у яких чітко розподілені ролі та функції. Нерідко такі схеми супроводжуються корупційними зв'язками, що додатково ускладнює їх викриття.

Економічна злочинність відзначається високою здатністю до адаптації. Вона швидко змінює форми та методи залежно від розвитку економіки, змін у законодавстві та впровадження нових технологій. Цифровізація економічних процесів, розвиток електронних платежів і фінансових технологій створюють нові можливості як для легального бізнесу, так і для злочинної діяльності в економічній сфері.

Наслідки економічної злочинності мають комплексний характер. Вона призводить до втрат державного бюджету, підриву фінансової стабільності, зниження довіри до ринкових механізмів і державних інституцій, а також негативно впливає на соціально-економічний розвиток суспільства. У цьому контексті економічна злочинність розглядається як одна з ключових загроз економічній та національній безпеці держави.

Отже, економічна злочинність є складним і багатогранним явищем, яке поєднує правові, економічні та соціальні аспекти. Для її ефективного розуміння та протидії необхідний комплексний підхід, що враховує як особливості економічних процесів, так і роль правових та інституційних механізмів.

2. Місце економічної злочинності в системі загальної злочинності

Економічна злочинність посідає особливе місце в системі загальної злочинності, оскільки відрізняється від інших її видів не лише сферою вчинення, а й характером суспільної небезпеки, способами здійснення та наслідками. У системі злочинності вона виступає самостійною підсистемою, тісно пов'язаною з іншими видами протиправної діяльності, але водночас має власні специфічні риси, що зумовлюють необхідність окремого наукового аналізу та спеціальних підходів до протидії.

У загальній структурі злочинності економічні злочини належать до так званих ненасильницьких злочинів, оскільки вони, як правило, не супроводжуються прямим застосуванням фізичної сили. Проте відсутність насильства не означає меншої суспільної небезпеки. Навпаки, за своїми масштабами та наслідками економічна злочинність часто перевищує загальнокримінальні злочини, оскільки завдає значних матеріальних збитків, підриває фінансову стабільність держави та негативно впливає на розвиток економіки в цілому.

Особливість місця економічної злочинності в системі загальної злочинності полягає в тому, що її наслідки мають не лише індивідуальний, а й колективний характер. Якщо при загальнокримінальних злочинах шкода зазвичай завдається конкретним потерпілим, то економічні злочини часто зачіпають інтереси широкого кола осіб, держави, територіальних громад і суспільства загалом. Ухилення від сплати податків, розкрадання бюджетних коштів, фінансові махінації або корупційні правопорушення безпосередньо впливають на наповнення бюджету, фінансування соціальних програм та рівень життя населення.

Економічна злочинність тісно пов'язана з іншими видами злочинності, зокрема корупційною, організованою та транснаціональною. У багатьох випадках вона виступає економічною основою організованої злочинності, забезпечуючи фінансові ресурси для здійснення інших протиправних видів діяльності. Саме через економічні злочини відбувається легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, що сприяє розширенню та стійкості злочинних структур.

Водночас економічна злочинність може виступати як самостійна форма протиправної діяльності, не пов'язана безпосередньо з насильницькими злочинами. Такі правопорушення, як податкові злочини, незаконні фінансові операції або порушення у сфері підприємницької діяльності, можуть вчинятися без участі організованих злочинних угруповань, але при цьому мати значні негативні наслідки для економічної системи.

Важливою рисою, що визначає місце економічної злочинності в системі загальної злочинності, є її високий рівень латентності. Значна частина економічних злочинів залишається невиявленою через складність фінансових схем, недосконалість контролюючих механізмів, а також зацікавленість окремих учасників економічних відносин у приховуванні правопорушень. У зв'язку з цим офіційна статистика не відображає реальних масштабів економічної злочинності, що ускладнює її порівняння з іншими видами злочинності.

У системі загальної злочинності економічна злочинність також вирізняється особливим соціальним складом правопорушників. Якщо для багатьох загальнокримінальних злочинів характерною є маргіналізація та соціальна вразливість суб'єктів, то економічні злочини часто вчиняються особами з високим рівнем освіти, професійної підготовки та соціального статусу. Це надає економічній злочинності ознак так званої «білокомірцевої» злочинності, яка є особливо небезпечною з огляду на можливість використання службового становища та доступу до ресурсів.

Окреме місце економічна злочинність посідає з огляду на складність її правової кваліфікації та доведення. На відміну від загальнокримінальних злочинів, де факт протиправної поведінки часто є очевидним, економічні злочини потребують глибокого аналізу фінансово-господарської діяльності, спеціальних експертиз та залучення фахівців з економіки, фінансів і аудиту. Це зумовлює специфіку розслідування та судового розгляду таких справ.

Таким чином, у системі загальної злочинності економічна злочинність займає особливе, системоутворююче місце. Вона є не лише самостійним видом злочинної діяльності, а й важливим елементом, що впливає на розвиток інших форм злочинності та загальний стан правопорядку. Усвідомлення ролі економічної злочинності в структурі загальної злочинності є необхідною умовою формування ефективної державної політики протидії злочинності та забезпечення економічної безпеки держави.

3. Економічна злочинність як загроза економічній безпеці держави

Економічна безпека держави є однією з ключових складових національної безпеки та відображає здатність економічної системи стабільно функціонувати, розвиватися й протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам. У цьому контексті економічна злочинність виступає однією з найбільш небезпечних внутрішніх загроз, оскільки вона безпосередньо впливає на фінансову стабільність, ефективність державного управління та рівень довіри суспільства до економічних інститутів.

Загрозливий характер економічної злочинності полягає передусім у її здатності системно підривати економічні основи держави. На відміну від окремих економічних помилок або кризових явищ, економічні злочини мають цілеспрямований характер і спрямовані на отримання незаконної вигоди шляхом порушення встановлених правил економічної діяльності. У результаті цього порушується нормальне функціонування фінансових ринків, бюджетної системи та механізмів державного регулювання економіки.

Одним із ключових проявів загрози економічної злочинності є зменшення доходів державного бюджету. Ухилення від сплати податків, незаконне відшкодування податку на додану вартість, розкрадання бюджетних коштів та інші фінансові зловживання призводять до недоотримання державою значних фінансових ресурсів. Це, своєю чергою, обмежує можливості фінансування соціальних програм, оборони, освіти, охорони здоров'я та інших суспільно важливих сфер, що негативно впливає на соціально-економічний розвиток країни.

Економічна злочинність також створює серйозну загрозу стабільності фінансової системи держави. Злочини у сфері банківської діяльності, фінансові махінації, незаконні операції з коштами та відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, підривають довіру до фінансових установ і можуть спричинити фінансові кризи. Порушення стабільності банківського сектору, у свою чергу, має ланцюговий ефект для всієї економіки, впливаючи на інвестиційну активність і доступ суб'єктів господарювання до фінансових ресурсів.

Суттєвою загрозою економічна злочинність є і для конкурентного середовища. Незаконні економічні практики, такі як корупція, тіньові схеми, фіктивне підприємництво та маніпуляції з ціноутворенням, створюють нерівні умови для ведення бізнесу. У таких умовах сумлінні підприємства опиняються в гіршому становищі порівняно з тими, хто використовує протиправні методи, що стримує розвиток легального підприємництва та інновацій.

Окрему небезпеку економічна злочинність становить для інвестиційного клімату держави. Високий рівень економічних злочинів і корупції знижує довіру внутрішніх та іноземних інвесторів, підвищує ризики ведення бізнесу та збільшує вартість капіталу. У результаті держава втрачає потенційні інвестиції, що негативно відображається на темпах економічного зростання та модернізації економіки.

Економічна злочинність має також виражений соціальний вимір. Через втрати бюджету, скорочення робочих місць, зростання тіньової економіки та поглиблення соціальної нерівності вона негативно впливає на рівень життя населення. Крім того, поширення економічних злочинів формує у суспільстві толерантне ставлення до порушення закону, що підриває правову культуру та довіру громадян до держави.

Важливою особливістю економічної злочинності як загрози економічній безпеці є її тісний зв'язок з корупцією та організованою злочинністю. Корупційні механізми часто використовуються для прикриття економічних злочинів або уникнення відповідальності, що посилює їх негативний вплив. У результаті формується замкнене коло, в якому економічна злочинність і корупція взаємно підсилюють одна одну, ускладнюючи реалізацію ефективної державної політики.

В умовах глобалізації та цифровізації економічна злочинність набуває нових форм, що додатково підвищує рівень загроз економічній безпеці держави. Транснаціональні фінансові операції, використання офшорних юрисдикцій, електронні платіжні системи та цифрові активи створюють нові можливості для виведення капіталу, ухилення від оподаткування та відмивання коштів. Це ускладнює державний контроль і потребує постійного вдосконалення механізмів протидії.

Отже, економічна злочинність є однією з ключових загроз економічній безпеці держави, оскільки вона системно впливає на бюджетну та фінансову стабільність, конкурентоспроможність економіки, інвестиційний клімат і соціальну сферу. Усвідомлення масштабів і наслідків економічної злочинності є необхідною передумовою формування ефективної державної політики, спрямованої на захист економічних інтересів держави та забезпечення сталого розвитку суспільства.

4. Взаємозв'язок економічної злочинності з політичними та соціальними процесами

Економічна злочинність не існує ізольовано від інших суспільних процесів, а формується та розвивається у тісному взаємозв'язку з політичними й соціальними умовами розвитку держави. Рівень, структура та форми економічної злочинності значною мірою залежать від характеру політичної системи, ефективності державного управління, стану соціальної сфери та загального рівня правової культури в суспільстві.

Політичні процеси відіграють ключову роль у формуванні середовища, в якому виникає та поширюється економічна злочинність. Нестабільність політичної влади, часті зміни економічного законодавства, слабкість інститутів державного контролю та недостатня прозорість управлінських рішень створюють сприятливі умови для зловживань у сфері економіки. У таких умовах економічна злочинність стає не лише наслідком політичних проблем, а й інструментом впливу на політичні процеси.

Особливо тісним є зв'язок економічної злочинності з корупцією, яка виступає проміжною ланкою між економічною та політичною сферами. Корупційні практики дозволяють суб'єктам економічної злочинності отримувати незаконні переваги, уникати відповідальності та впливати на прийняття політичних рішень. У результаті економічна злочинність може сприяти формуванню неформальних центрів впливу, що підриває принципи демократичного управління та верховенства права.

Економічна злочинність також впливає на політичну стабільність держави. Масштабні фінансові зловживання, розкрадання публічних коштів або корупційні скандали знижують довіру громадян до органів державної влади та політичних інститутів. Втрата довіри, у свою чергу, може призводити до політичної апатії, зростання протестних настроїв або радикалізації суспільства, що негативно позначається на політичному розвитку держави.

Соціальні процеси не меншою мірою впливають на економічну злочинність. Соціальна нерівність, низький рівень доходів населення, безробіття та обмежений доступ до якісної освіти й соціальних послуг створюють умови, за яких порушення економічних правил сприймається як засіб виживання або соціального просування. У таких умовах економічна злочинність може набувати масового характеру, особливо у формі дрібних фінансових правопорушень або участі в тіньовій економіці.

Водночас економічна злочинність сама впливає на соціальні процеси, посилюючи негативні тенденції. Вона сприяє зростанню соціальної несправедливості, оскільки незаконне збагачення окремих осіб або груп відбувається за рахунок суспільних ресурсів. Це поглиблює розрив між різними соціальними верствами населення та формує відчуття несправедливості, що негативно впливає на соціальну згуртованість.

Особливе значення у взаємозв'язку економічної злочинності з соціальними процесами має рівень правової культури та суспільних цінностей. У суспільствах, де толерантно ставляться до порушення закону, ухилення від податків або корупційних практик, економічна злочинність сприймається як звичайне явище. Це сприяє її поширенню та ускладнює реалізацію ефективних заходів протидії.

Економічна злочинність також тісно пов'язана з процесами соціальної мобільності. У ситуаціях, коли легальні канали економічного та професійного зростання є обмеженими, окремі групи населення можуть вдаватися до незаконних економічних практик як альтернативного способу досягнення матеріального успіху. Такий стан речей негативно впливає на формування мотивації до легальної трудової та підприємницької діяльності.

В умовах суспільних трансформацій, економічних криз або воєнних викликів взаємозв'язок економічної злочинності з політичними та соціальними процесами посилюється. Надзвичайні ситуації, обмежені ресурси та підвищене державне регулювання створюють додаткові можливості для зловживань, зокрема у сфері публічних закупівель, розподілу фінансової допомоги та гуманітарних ресурсів. Це потребує підвищеної уваги з боку держави та суспільства до питань прозорості та підзвітності.

Отже, економічна злочинність перебуває у складному взаємозв'язку з політичними та соціальними процесами, одночасно виступаючи їх наслідком і чинником подальшого розвитку. Ефективна протидія економічній злочинності неможлива без урахування політичних умов, соціальної структури суспільства та рівня правової культури. Саме комплексний підхід, що поєднує правові, економічні, політичні та соціальні заходи, є необхідною умовою зменшення масштабів економічної злочинності та зміцнення економічної безпеки держави.